

حکمت چندهمسری در حیات رسول خدا ﷺ

نیکو دیالمه*

چکیده

تعدد همسران رسول خدا ﷺ از دیرباز دستاویز خاورشناسان برای خدشه‌دار کردن سیمای رسالت بوده و قلم‌فرسایی‌های بدگویان اسلام در این زمینه، به قضاوت‌های غیرمنصفانه انجامیده است. البته اندیشمندانی برای دفاع از ساحت حضرت ختمی مرتبت کوشیده‌اند تا از زوایای پنهان این امر سخن بگویند، اما بسیاری از سویه‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی در این امر مورد مذاقه قرار نگرفته است. تحلیل درست و واقع‌بینانه این حوادث در حیات رسول خدا ﷺ، بیانگر ابعاد مهمی از شخصیت ایشان در جریان یک دعوت بزرگ الهی و روشنگر وجوه مختلف یک نظام اصیل تربیتی و اسوه‌مدار است. در نوشتار پیش‌رو می‌کوشیم تا با واکاوی سویه‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی در منحنی شخصیت پیامبر، در کنار فرهنگ ازدواج در اسلام و سنن مألوف در آن عصر، این مسئله را بررسی کنیم.

واژگان کلیدی

رسول خدا ﷺ، تعدد زوجات، زنان پیامبر، فرهنگ ازدواج، چندهمسری.

nikoo_dialameh@yahoo.com

تاریخ تأیید: ۹۰/۷/۹

*. استادیار دانشگاه امام صادق علیه السلام تهران.

تاریخ دریافت: ۹۰/۲/۳

مقدمه

پیامبر اسلام به عنوان آخرین سفیر الهی همواره نقش مهمی در حیات بشری داشته است. بی‌گمان نگرش مسلمانان درباره این مرد الهی مستلزم بررسی دقیق و موشکافانه زندگی آن بزرگوار است.

یکی از موارد بسیار مهمی که در حیات حضرت نیازمند شناخت کامل و همه‌سویه بوده، مسئله ازدواج‌های نبی اکرم ﷺ است که هنوز هم متأسفانه در بیانی مستند و وافی، تحلیل درست و شفافی از آن به دست داده نشده و به همین رو موجب سوءاستفاده معاندان و بدگویان اسلام از سویی، و نتیجه‌گیری‌های غیرمنصفانه برخی مسلمانان از سویی دیگر، گردیده است. از دیرباز خاورشناسان از مسئله تعدد همسران پیامبر برای خدشه‌دار کردن سیمای رسالت سوءاستفاده کرده و در این خصوص قلم‌فرسایی نموده‌اند.^۱ اینان حتی گاه زن و شمشیر را اساس اخلاق پیامبر می‌شمردند؛ گویی می‌خواهند غضب‌آلودگی و استغراق در هوس را - که از صفات هیچ یک از پیامبران الهی نبوده - در نبی مکرم اسلام ﷺ جمع کنند. بی‌گمان رسول خدا با استیلائی مثال‌زدنی بر نفس خویش همواره مورد تأیید و ستایش همگان (حتی مخالفان) بوده و هست و از این منظر کمتر کسی اخلاق و رفتار حضرت را به نقد کشیده است. اما همواره ازدواج‌های متعدد از موضوعاتی بوده که حضرت را مورد ملامت مخالفان قرار داده است. متأسفانه تأثیر این قضاوت‌های جاهلانه و انتشار آن در جامعه مسلمین نیز سبب طرح ابهامات و پرسش‌های مختلفی در این باره گردیده؛ تا آنجا که بسیاری از مسلمانان نیز در برابر مخالفان با آنان هم‌صدا شده و یا دست کم کوشیده‌اند خود را به سکوت عادت دهند. بدین سان، موضوعی که توجه به ظرایف و واقعیت‌های آن می‌توانست بیانگر یکی از مهم‌ترین ابعاد شخصیتی این پیام‌آور الهی باشد، برخی را به سکوت و یا اعتراض به آن بزرگوار واداشت.

البته در جریان نبوت، پیامبر اسلام تنها پیامبری نیست که همسران متعدد داشته، بلکه

۱. هیکل، حیات محمد، ص ۲۹۳.

نمونه‌های بسیاری در انبیای سلف چون ابراهیم، یعقوب، داوود و سلیمان علیهم‌السلام نیز بوده‌اند،^۱ اما هرگز این مسئله دستاویز دشمنان قرار نگرفت؛ امری که خود می‌تواند مؤید دیگری بر این کلام رسول خدا ﷺ باشد: «ما اودي نبي بمثل ما اوديت»^۲ هیچ پیامبری به‌مانند من مورد آزار و اذیت قرار نگرفت.

بی‌شک اگر چهل برخی مسلمانان نبود، هرگز دشمنان اسلام قادر به چنین قضاوت‌های غیرمنصفانه نبودند؛ آن‌هم نسبت به شخصیتی که به شهادت تاریخ همه وجودش را در راه دعوت به حق و احیای انسانیت و دوری از هوس و مظاهر فریبنده دنیا وقف نمود. بر این بنیاد، برآن شدیم تا با نگاهی همه‌جانبه، به ازدواج‌های حضرت و ابعاد مختلف آن بپردازیم تا از این ابهامات پرده بکشاییم.

فرهنگ ازدواج در عصر رسول خدا ﷺ

نخستین مطلب در این باره آن است که فرهنگ ازدواج در عصر بعثت تفاوت‌های بسیاری با فرهنگ معاصر ما داشته است. این اختلاف به‌گونه‌ای است که درک واقعی اوضاع و سنن و آداب اجتماعی را در آن روزگاران، بسیار دشوار می‌نماید. با این همه، توجه به ویژگی‌های آن فرهنگ و تفاوت‌های اساسی آن با نگاه امروزی به مسئله ازدواج، راهگشای فهم دقیق ما از رفتارهای رسول اعظم ﷺ است. اینکه به برخی از این تفاوت‌ها اشاره می‌کنیم:

۱. فرهنگ حاکم بر جامعه عرب آن روز ایجاب می‌کرد که زنان همواره تأمین مادی و امنیتی خویش را برعهده مردان بدانند و تنها در کنار آنان به امنیت اقتصادی، اجتماعی و روانی رسند. حیات یک زن بدون سرپرست، بسیار دشوار و دست‌کم بعید می‌نمود و به همین رو سرپرستی و تأمین زن در محیط زندگی آن روز مسئولیتی مهم برای مرد خانواده بشمار می‌رفت. مهم‌ترین گواه بر این ادعا، در استراتژی قریش برای جلوگیری از نشر اسلام نهفته است؛ آنگاه که بزرگان مشرک به دامادهای آن حضرت پیشنهاد کردند تا برای انصراف

۱. عبدالوهاب، تعدد نساء الانبياء، ص ۳۹ - ۹.

۲. الهمدی البرهان، كنز العمال، ص ۵۸۱۸؛ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۳۹، ص ۵۶.

رسول خدا از دعوت خود، دختران آن حضرت را طلاق دهند و به خانه پدر بازگردانند.^۱

۲. ازدواج همواره می‌توانست موجب استحکام روابط عاطفی و اجتماعی میان گروه‌ها و طوایف مختلف گردد؛ همان‌گونه که فسخ آن نیز می‌توانست ابزاری برای بروز کینه‌ها و انتقام‌ها باشد. البته این امر به آن عصر اختصاص نداشته و در واقع جامعه بشری همواره برای پیوند خویشاوندی احترام قائل بوده، اما تحقق این مسئله در فرهنگ عرب آن روز بیش از هر زمان دیگر بارز و آشکار بوده است.

۳. مسئله همخوانی یا تناسب فاصله سنی برای ازدواج - که در فرهنگ امروزی تا حدی ضروری به نظر می‌رسد - در فرهنگ آن روز و حتی پیش از آن مطرح نبود. مثلاً عبدالمطلب همان روزی که کوچک‌ترین پسرش را به ازدواج آمنه بنت وهب درآورد، خود درحالی‌که پیرمردی بود، با هاله دختر عموی جوان آمنه ازدواج کرد^۲ و یا عمر بن خطاب از ابوبکر می‌خواهد که دختر جوانش حفصه را به ازدواج خود درآورد؛ حال آنکه بیش از سی سال اختلاف سنی میان آن‌دو وجود داشت. در تاریخ انبیای گذشته نیز شواهدی بر این امر وجود دارد. مثلاً ازدواج حضرت داوود در هفتاد سالگی با همسرش که کمتر از ۲۵ سال داشته است.^۳

۴. مسئله تعدد زوجات در میان عرب بدون وجود هیچ شرط و حد و مرزی - که بعدها اسلام ضمن قراردادن شرایط، آن را محدود نمود - امری عادی و رایج بوده و از همین‌رو برانگیزاننده هیچ سؤال و شبهه‌ای نبوده است.^۴ گرچه در فرهنگ اغلب جوامع، برخی واقعیت‌های اجتماعی موجود در طول زمان منجر به نگاه منفی به این امر شد.

اکنون با توجه به این مقدمات از آن‌رو که ما نیز در تحلیل‌های خود، از برخی عوامل روان‌شناختی و جامعه‌شناختی آشکار و پنهان این ازدواج‌ها غفلت نکنیم، به سیر تاریخی این ازدواج‌ها می‌پردازیم و سپس یکایک ازدواج‌ها و ابعاد مختلف آن را از نظر می‌گذرانیم.

۱. ابن هشام، *سیره النبی*، ج ۱، ص ۶۵۲.

۲. عبدالوهاب، *تعدد نساء الانبیاء*، ص ۵۴.

۳. همان، ص ۵۵.

۴. فضل الله، *الندوة*، ج ۱۰، ص ۵۷۸.

سیر تاریخی ازدواج‌های پیامبر اکرم ﷺ

پیامبر اسلام در طول حیات ۶۳ ساله‌اش یازده همسر^۱ داشته که دو تن از آنان در زمان حیات حضرت وفات کردند.^۲ در این باره دو نکته درخور ذکر است.

۱. آیات الهی نشان می‌دهد که پیامبر با دیگر مسلمانان از حیث پاره‌ای از حقوق و تکالیف - که عموماً ناشی از ضرورت‌های رسالت بود - متفاوت بوده است. این در حالی است که همسران پیامبر نیز با دیگر زنان مسلمان هم از حیث برخی حقوق و هم از نظر تکالیف ویژه (به دلیل همسری با رسول خدا) متفاوت بودند.^۳ برای مثال، زنان پیامبر برخلاف زنان دیگر به‌خاطر پاره‌ای از ضرورت‌ها و حساسیت‌های امر رسالت، پس از حیات پیامبر از ازدواج مجدد نهی شدند و در حکم مادر مؤمنان قرار گرفتند.^۴ این امر همواره برای آنان شرافتی بشمار می‌آمد که بدان می‌بالیدند.

۲. آیاتی که ناظر به زندگی خانوادگی پیامبر اسلام است، گویای آن است که به‌طور کلی ازدواج‌های حضرت و شرایط زندگی با زنان - چه از لحاظ نگهداری و چه از نظر جدایی - با نظارت الهی همراه بوده و حتی گاهی مبتنی بر فرمان رسمی وحی محقق گردیده است. دقت

۱. مورخان و سیره‌نویسان در تعیین عدد همسران متفق نیستند، ولی مشهور این است که تعداد یازده نفر از همسران رسول خدا احرار و آزاده بودند که از طریق عقد ازدواج به همسری رسول خدا درآمدند و دو تن از آنان نیز از راه ملک یمین. در این میان نه تن از آنان بعد از حضرت در قید حیات بوده‌اند. امام صادق (ع) در حدیثی می‌فرماید: «ان النبی تزوج خمس عشرة امرأة و دخل بثلاث عشرة و جمع بین إحدى عشرة و مات عن تسع.» (بحرانی، *الحدائق الناضرة*، ج ۲۳، ص ۹۵؛ احمدی میانجی، *مکاتیب الرسول*، ج ۳، ص ۶۵۵؛ مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۲۲، ص ۲۰۰؛ حر عاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۲۰، ص ۲۴۴)

شایان ذکر است تمام ازدواج‌های پیامبر، پیش از نزول آیه تحدیدکننده ازدواج (مبنی بر چهار همسر) بوده است. (نساء (۴): ۳) اما پس از نزول آیه، حضرت از اختیار همسر و تغییر آنها نهی شد، بی‌آنکه موظف باشد همسران سابق خود را طلاق دهد و آنان را بدون سرپرست رها کند. (بنگرید به: احزاب (۳۳): ۵۲)

۲. طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۸، ص ۵۷۵.

۳. احزاب (۳۳): ۳۲ و ۵۳.

۴. التَّيَّي أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ ... (احزاب (۳۳): ۶)

در این امر نشان می‌دهد که جز اولین ازدواج، اختیار همسران برای حضرت بیش از آنکه برآمده از تمایلات غریزی و درونی باشد، برپایه برنامه‌ای الهی برای تبیین ابعاد مختلف یک مکتب تربیتی بوده است. حال به یکایک این ازدواج‌ها می‌پردازیم.

۱. خدیجه علیها السلام

نخستین همسر رسول الله صلی الله علیه و آله دختر خویلد از اشراف قریش بود که ازدواج با او پانزده سال قبل از بعثت صورت گرفت. حضرت در آن هنگام ۲۵ سال داشت؛ درحالی که خدیجه چهل ساله بود و پیش از آن نیز دوبار ازدواج کرده بود.^۱

پیامبر در سفری تجاری برای خدیجه سود فراوانی را به ارمغان آورد. نقل مشاهدات میسر، غلام خدیجه از رفتار و حرکات پیامبر به‌ویژه صداقت و امانت‌داری او در اثنای سفر، موجب گردید که خدیجه به پیامبر پیشنهاد ازدواج دهد. تقریباً تمام گزارش‌های تاریخی حاکی از آن است که این ازدواج به درخواست و تمایل ابتدایی خدیجه انجام پذیرفت،^۲ زنی که در مقابل هیچ‌یک از مردان قریش سر تسلیم فرود نیاورده و درخواست همه آنان را برای ازدواج با صراحت رد کرده بود. بی‌شک او در سنی نبود که براساس احساسات زودگذر تصمیمی شتاب‌زده بگیرد، بلکه عزم کرده بود با همه وجود از مردی حمایت کند که می‌خواهد زنجیر بردگی انسان‌ها را با شعار عبودیت الله درهم شکند.

۱. خدیجه در زمان جاهلیت به طاهره معروف بوده و پیش از اسلام ابتدا همسر ابوهاله بن زراره و سپس در نکاح عتیق بن عائذ مخزومی بوده است. (الطبری، *تاریخ الامم والملوک*، ج ۳، ص ۱۷۵؛ ابن عبدالبر القرطبی، *الاستیعاب*، ج ۴، ص ۱۸۷؛ ابن حزم الاندلسی، *جمهرة انساب العرب*، ص ۱۳۳) البته روایات نادری وجود دارد که به عدم ازدواج خدیجه قبل از پیامبر اشاره دارد و اینکه به هنگام ازدواج ۲۵ یا ۲۶ ساله بوده است. (عطا الطائی، *نساء النبی و بناته*، ص ۲۲؛ عاملی، *بنات النبی ام ربائبه*، ص ۸۸؛ عاملی، *الصحيح من سيرة النبی*، ج ۱، ص ۱۵۱)، اما شواهد بسیاری مؤید نظر اول است. (بنگرید به: مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۶؛ اعتمادالسلطنه، *خیرات حسان*، ج ۱؛ مدرس تبریزی، *ریحانة الادب*، ج ۸)

۲. حکیم‌پور، *حقوق زن در کشاکش سنت و تجدد*، ص ۳۲۵.

اگر خدیجه در وجود محمد ﷺ در جستجوی حقیقتی بود که زنان قریش آن را نمی‌دیدند و مفهوم انتخاب خدیجه را درک نمی‌کردند، رسول خدا ﷺ نیز در خدیجه حقیقتی را می‌دید که غیر از خواست‌های متعارف جوانان بود. از این رو، حضرت با موافقت خود به انتخاب خدیجه احترام گذاشت. او ۲۶ سال یگانه بانوی پیامبر بود و مادر تمام فرزندان او گردید.

در آینده اشاره خواهیم کرد که چگونه همین نخستین ازدواج محمد ﷺ و مدت طولانی تک‌همسری در حیات حضرت - بیش از هر امر دیگر - باید به برداشت‌های ناروا درباره شخصیت پیامبر پایان دهد.

۲. سوده بنت زمعه

وی اولین همسر پیامبر ﷺ پس از مرگ خدیجه بود. قبیله او بنی‌عبد شمس از دشمنان پیامبر و بنی‌هاشم بودند. سوده پیش‌تر با پسر عمویش سکران بن عمرو بن عبد شمس که از اسلام‌آوردگان اولیه بود - و در این راه شکنجه‌های بسیار کشیده بود - ازدواج کرد و به حبشه هجرت نمود.^۱

او پس از فوت همسرش از آنجاکه خانواده‌اش کافر بودند، نمی‌توانست به نزد آنان بازگردد؛ چراکه بدون شک با شکنجه و تهدید و اجبار بر کفر روبه‌رو می‌شد.^۲ ازدواج با او در چنین شرایطی می‌توانست نوعی تکریم استقامت و ثبات او در راه ایمان باشد؛ ضمن آنکه برای مجاهدان اسلام که همواره بر عائله خود پس از شهادت می‌ترسیدند، نویدی بود که زنان و ذریه آنان بی‌سرپرست رها نخواهند شد.^۳ تاریخ درباره جمال یا ثروت و یا موقعیت اجتماعی وی - که مورد نظر دنیاطلبان باشد - گزارشی نکرده است، بلکه تنها گفته می‌شود

۱. حوی، *الاساس فی السنة و فقهاء*، ج ۳، ص ۱۲۷۱.

۲. طباطبایی، *تفسیر المیزان*، ج ۷، ص ۳۲۴.

۳. معرفت، *شبهات و ردود*، ص ۱۷۰.

که سن او به هنگام ازدواج با رسول خدا حدود ۵۵ سال بوده^۱ و در سال ۵۴ هجری نیز در زمان خلافت معاویه از دنیا رفته است.^۲

۳. عایشه بنت ابوبکر

پس از سوده، پیامبر خدا ﷺ عایشه را به عقد خود درآورد.^۳ سن او به هنگام عقد هفت تا نه سال ذکر شده^۴ که دو سال بعد از آن نیز به خانه پیامبر رفته و نه سال در کنار حضرت زیسته است.^۵ برخی منابع حاکی از آن است که این ازدواج به پیشنهاد ابوبکر، پدر عایشه و اصرار برخی اصحاب صورت گرفت.^۶ از این رو می توان آن را براساس پاره‌ای ملاحظات سیاسی - اجتماعی دانست. برخی نیز بر این باورند که پیامبر می خواست از طریق ازدواج با وی، از حمایت ابوبکر و فرزندان او برخوردار گردد.^۷

۴. حفصه

وی دختر عمر بن خطاب بود که همسرش خنیس بن حذافه السهمی - از مجاهدان اسلام - در جنگ احد مجروح شد و پس از مدتی از دنیا رفت. بعد از فوت همسر، پدرش او را به ابوبکر

۱. عبدالوهاب، تعدد نساء الانبیاء، ص ۵۲.

۲. زمان وفات سوده دارای دو روایت تاریخی است: سال ۲۲ ق در اواخر خلافت عمر (ابن حجر عسقلانی، الاصابة، ج ۸، ص ۱۱۷؛ ابن عبدالبر القرطبی، الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۸۶۷) و نیز سال ۵۴ ق زمان خلافت معاویه. (حنظلی مروزی، مسند ابن راهویه، ج ۴، ص ۵۴) برحسب برخی قرائین، قول دوم پذیرفتنی تر است.

۳. روایت شده که رسول خدا پیش از سوده با عایشه ازدواج کرد، اما روایت برگزیده این است که ازدواج با سوده زودتر بوده است. شاید اساساً نزدیک بودن زمان این دو ازدواج با یکدیگر موجب شده که ترتیب زمانی این دو به صورت مشخص در روایات بیان نشود. (ابوزهره، خاتم پیامبران، ج ۳، ص ۶۹۱؛ عسگری، نقش عایشه در تاریخ اسلام، ج ۱، ص ۵۵)

۴. علامه سید جعفر مرتضی عاملی معتقد است عایشه ۱۳ تا ۱۷ سال داشته است. (عاملی، الصحيح من سيرة النبي، ج ۲، ص ۱۸۱) گرچه مشهور همان است که گفته شد.

۵. مسلم نیشابوری، صحيح مسلم، کتاب النکاح، ج ۲، ص ۱۰۳۹.

۶. حکیم پور، حقوق زن در کشاکش سنت و تجدد، ص ۳۳۴.

۷. العاملی، الصحيح من سيرة النبي، ج ۲، ص ۳۶.

پیشنهاد کرد، اما با سکوت ابوبکر روبه‌رو گردید. سپس ازدواج با او را به عثمان - که همسرش رقیه دختر پیامبر را به‌تازگی از دست داده بود - پیشنهاد کرد، اما او نیز در پاسخ گفت که قصد ازدواج ندارم. عمر با اندوه این جریان را برای پیامبر نقل کرد و از رفتار آنان شکایت کرد. پیامبر نیز فرمود: حفصه به ازدواج کسی درمی‌آید که از عثمان بهتر است و عثمان نیز با کسی ازدواج می‌کند که بهتر از حفصه است. (مقصود پیامبر، ام‌کلثوم دختر دیگر حضرت بود)^۱

در هر حال پیامبر بخل نورزید و بدین‌وسیله یک‌بار دیگر رابطه میان خود و برخی اصحابش را محکم گردانید تا شاید علایجی باشد برای خطرهایی که بیم آن می‌رفت؛ تا جایی که گفته شد:

پیامبر با عایشه و حفصه از روی علاقه و محبت ازدواج نکرد، بلکه به‌جهت تحکیم پایه‌های اجتماع نوپای اسلام با آنان ازدواج نمود.^۲

گواه این مدعا، کلام خود عمر بن خطاب است که روزی خطاب به حفصه به‌هنگام آزار پیامبر ﷺ گفت:

و الله لقد عَلِمْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَا يَحِبُّكَ وَ لَوْ لَا أَنَا لَطَلَّقَكَ.^۳

به خدا سوگند می‌دانی که پیامبر تو را دوست نمی‌دارد و اگر من نبودم، هرآینه تو را طلاق می‌داد!

۵. زینب بنت خزیمه

وی که مشهور به ام‌المساکین بود، پیش از آنکه به همسری پیامبر گردد، دو بار شوهر کرده بود. همسر دومش عبدالله بن جحش بود که در جنگ احد به شهادت رسید. پیامبر در سال سوم هجری از وی خواستگاری کرد و او نیز امر خود را به رسول خدا ﷺ وانهاد. زینب در

۱. بخاری، صحیح بخاری، ج ۹، ص ۱۵۲.

۲. هیکل، حیات محمد، ص ۲۸۸.

۳. مسلم نیشابوری، صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۶۵.

حالی به ازدواج حضرت درآمد که بیوه‌ای سالخورده بود. از این رو گفته شده که دو ماه^۱ و به روایتی هشت ماه^۲ بعد از ازدواج با پیامبر از دنیا رفت.

۶. ام‌سلمه

او را هند می‌نامیدند. گفته‌اند که وی و همسرش ابوسلمه دو بار در دفاع از پیامبر ﷺ هجرت کردند: یک‌بار به حبشه و دیگر بار به مدینه. ابوسلمه در جنگ احد مجروح گشته و بر اثر جراحات عمیق سرانجام در سال چهارم هجری از دنیا رفت.^۳ ام‌سلمه با چند فرزند یتیم و بی‌پناه زندگی طاقت‌فرسا و دردناکی را می‌گذرانید. پیامبر او را که همه خویشانش در مکه کافر بودند، به ازدواج با خود طلبید. او نیز در پاسخ عنوان کرد: «انا امرأة دخلت في السن و أنا ذات عيال: زنی هستم که سنی از من گذشته و دارای فرزندان هستم». پیامبر در پاسخ او فرمود: «نسبت به سن، من از تو بزرگ‌ترم، اما درباره فرزندان یتیم، پس کار آنان بر خدا و رسول اوست».^۴

بی‌شک چنین ازدواجی تکریم این بانوی مسلمان، و سرپرستی فرزندان نیز به پاس

۱. الذهبی، *سیر اعلام النبلاء*، ج ۲، ص ۲۱۸.

۲. ابن حجر عسقلانی، *الاصابة فی تمییز الصحابة*، ج ۴، ص ۳۰۹.

۳. سید جعفر مرتضی‌العاملی این امر را پس از جنگ بدر و ازدواج پیامبر با ام‌سلمه را در سال دوم هجری می‌داند. (عاملی، *سیرت جاودانه*، ج ۲، ص ۲۶)

۴. ابن کثیر، *البدایة و النهایة*، ج ۴، ص ۹۲. ام‌سلمه نه سال قبل از بعثت در مکه متولد شد و در سال‌های اول بعثت در نه سالگی با ابوسلمه ازدواج کرد. وی در سال چهارم هجری درحالی‌که ۲۲ ساله بود، به عقد رسول‌خدا درآمد. در تاریخ رحلت او اختلاف است. قراین تاریخی نشان می‌دهد که وی پس از حادثه عاشورا زنده بوده، اما پیش از واقعه حره در قید حیات نبوده است. از این رو به نظر می‌آید قول صحیح، اواخر سال ۶۱ یا اوایل سال ۶۲ هجری است. (ابن اثیر، *الکامل فی التاریخ*، ج ۵، ص ۶۶؛ الدیار بکری، *تاریخ الخمیس*، ج ۱، ص ۴۶۶؛ هیشمی، *مجمع الزوائد*، ج ۹، ص ۲۴۵؛ نویری، *نهایة الأرب*، ج ۳، ص ۱۶۰) ظاهراً تعبیر او در اینکه «سنی از من گذشته» ناظر به عرف سن ازدواج در آن روزگاران بوده است.

جهاد و صبر او در راه خدا بود. او از جمله با شرافت‌ترین همسران پیامبر از حیث نسب، و آخرین فرد از امهات المؤمنین بود که از دنیا رفت.

۷. زینب بنت جحش

وی دختر عمه رسول‌الله ﷺ و از اشراف‌زادگان مکه بود. پیامبر او را برای زید فرزندخوانده خود خواستگاری کرد. پس از ازدواج و گذران مدتی از زندگی، زینب به دلایلی^۱ بنای ناسازگاری گذاشت و به همین دلیل زید او را طلاق داد. پیامبر نیز برای شکستن عادات جاهلی که فرزندخوانده را چون فرزند صلبی می‌دانستند و احکام آن را یکسان می‌پنداشتند، به دستور الهی زینب را به عقد خویش درآورد. این اولین بار بود که تشریع حکم ازدواج با همسر پسرخوانده عملاً تعلیم داده می‌شد. در واقع ازدواج با زینب برپایه ضرورتی شرعی صورت گرفت؛ مأموریت بزرگی که وحی بر دوش پیامبر نهاده بود.

۸. جویریہ دختر حارث

دختر حارث رئیس قبیله بنی‌المصطلق، از بزرگان عرب و دارای حسب و نسب شریفی بود. سال ششم هجرت میان لشکر اسلام و لشکر حارث جنگ سختی در گرفت که سرانجام قبیله حارث شکست خورد و تسلیم گشت. جویریہ در جنگ، اسیر و همسرش کشته شد و در هنگام تقسیم اسرا، سهم یکی از انصار گردید. اسارت شمار زیادی از آنان در جنگ به دلیل آنکه از بزرگان عرب و دارای حسب و نسب شریفی بودند، بر آنان بسیار گران آمد. جویریہ با صاحب خود قراردادی نوشت تا براساس آن مبلغی بپردازد و آزاد گردد. از آن‌رو که این مبلغ کلان بود، وی خدمت پیامبر آمد و از حضرت خواست تا او را در آزادی خودش از طریق مکاتبه^۲ یاری

۱. ظاهراً زینب اصالت نسبی خود را به رخ زید می‌کشیده و او را تحقیر می‌کرده است و به همین دلیل ادامه زندگی برای زید دشوار و ناممکن شده بود. البته برخی احتمال داده‌اند که عامل طلاق زینب خود زید باشد؛ زیرا به گواهی تاریخ وی فردی بوده که به دلیل خلیقات روحی خاص، به کرات همسر انتخاب می‌کرده و از آنها جدا می‌شده است. (سبحانی، فروغ/بدیت، ج ۲، ص ۵۲۳)

۲. مکاتبه اسیر با صاحب خود بدین معنا بوده است که برای پرداخت مبلغی به صاحب خود، با یکدیگر توافق می‌کردند و فرد با پرداخت آن آزاد می‌گردید.

دهد. پیامبر فرمود: آیا بهتر از آن را می‌خواهی؟ پرسید: چه می‌تواند باشد؟ پیامبر پرداخت مبلغ و ازدواج با خود را پیشنهاد کرد و او نیز پذیرفت. آنگاه پیامبر او را از آن فرد انصار خرید و سپس آزاد کرد. او سپس اسلام آورد و آنگاه حضرت وی را به عقد خویش درآورد.^۱ سایر اصحاب به احترام پیامبر و این ازدواج، همه اسیران خود را آزاد ساختند و گفتند چگونه بستگان رسول خدا را در اسارت خود باقی بداریم؟!^۲

زمانی که این خبر به حارث رسید، به مدینه آمد و اسلام آورد. با اسلام آوردن او عموم افراد بنی‌مصطلق نیز مسلمان شدند. نقل شده که جویریہ روزی به حضرت گفت: همسرانت بر من فخر می‌فروشند که تو اسیر بوده‌ای! پیامبر فرمود: «او لم أعظم صداقک ألم أعتق أربعین من قومک؟»^۳ آیا مهریه تو را بزرگ قرار ندادم که آزادی ۴۰ تن از قبیله تو بود؟ عایشه درباره او می‌گوید: «فما رأیت امرأة اعظم بركة علی قومها منها»^۴ هیچ زنی را از جویریہ با برکت‌تر بر قبیله‌اش نیافتم.

۹. ام‌حبیبہ دختر ابوسفیان

ام‌حبیبہ با نام اصلی رملہ، دختر ابوسفیان عموزاده پیامبر بوده است که نزدیک‌ترین فرد از حیث نسب به پیامبر در میان همسران حضرت بود.^۵ همسر اول او عبیدالله بن جحش بود که پس از هجرت به حبشه نصرانی شد و کوشید تا همسرش را نیز به آن آیین برگرداند، اما ام‌حبیبہ سر باز زد. وی پس از فوت همسرش در سال هفتم هجری در حبشه تنها و بی‌کس

۱. الذہبی، *سیر اعلام النبلاء*، ج ۲، ص ۲۶۱. اینکه حضرت ابتدا او را آزاد می‌کند و اسلام را به او عرضه می‌دارد و سپس از او خواستگاری می‌کند، این امر نهایت تکریم نسبت به یک زن اسیر است. بعدها برخی از امامان همانند امام سجاد (ع) نیز به این سنت تأسی جستند که مورد اعتراض شدید خلیفه وقت قرار گرفتند. (مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۶۴، ص ۱۳۹)

۲. ابوزہرہ، *خاتم پیامبران*، ج ۳، ص ۷۰۰.

۳. ہیثمی، *مجمع الزوائد*، ج ۹، ص ۲۵۰.

۴. ابن‌ہشام، *سیرۃ النبی*، ج ۲، ص ۲۹۴.

۵. الذہبی، *سیر اعلام النبلاء*، ج ۲، ص ۲۱۹.

گشت. پیامبر نیز که وصف استقامت‌های ایمانی او را شنیده بود، با فرستادن شخصی^۱ از او خواستگاری کرد. این تنها ازدواجی بود که از طریق نامه و فاصله‌های دور میان پیامبر و زنی صورت می‌گرفت. بازتاب این عمل، بر مهاجرینی که در غربت در عذاب و شکنجه بودند، تأثیر مطلوبی نهاد و موجب تقویت مسلمانان گردید.

پیامبر با این ازدواج، هم ثبات قدم یک زن در راه اسلام را مورد تکریم قرار داد و هم موجب تألیف قلوب و کاهش شدت دشمنی‌های ابوسفیان گردید. اثرپذیری معنوی ام‌حبیبه از پیامبر، موجب شد که پدرش ابوسفیان نیز به عظمت معنوی پیامبر پی برد؛ تا جایی که گفت: «لقد تغیرت کثیرا بعدها یا حبیبه: ای ام‌حبیبه! به تحقیق بعد از این ازدواج بسیار تغییر کرده‌ای.» ابوسفیان در سال‌های بعد در برابر اسلام تسلیم گردید که این خود فتح مکه را به‌آسانی میسر گردانید.^۲

۱۰. صفیه

وی دختر حی بن اخطب رئیس قبیله بنی‌نضیر، از سلاله هارون برادر حضرت موسی بود که پدر و شوهرش در جنگ خیبر کشته شدند و خود نیز اسیر گشت. او دو بار ازدواج کرده بود که بار اول منجر به طلاق گردید و همسر دوم او نیز در جنگ کشته شد.

پیامبر او را به اسلام دعوت کرد و فرمود: «أن تكونی دینک لم نکرهک فإن اخترت الله و رسولہ اتخذتک لنفسی: اگر بر دین یهودیت خود پایبند باشی، تو را به اسلام وادار نمی‌کنم، اما اگر خدا و رسولش را انتخاب کنی، تو را به همسری خود می‌پذیرم.» وی نیز در پاسخ گفت: «پیش از آنکه مرا به اسلام بخوانی، به آن ایمان آورده‌ام. پدر و مادری ندارم و با یهودیان نیز مرا سر و کاری نیست که مرا در پذیرش کفر و ایمان به خود واگذاری. برای من خدا و پیامبر،

۱. گفته شده که واسطه این امر نجاشی پادشاه حبشه بود. (غنیمی، السیره النبویه، ص ۴۷۶) در روایتی از امام باقر علیه السلام آمده است که پیامبر عمر بن امیه را به نزد نجاشی فرستاد تا ام‌حبیبه را برای او خواستگاری کند. (الذهبی، سیر اعلام النبلاء، ج ۲، ص ۲۲۰)

۲. غنیمی، السیره النبویه، ص ۴۷۷.

از آزادی و بازگشت به سوی خویشانم بسی ارزنده‌تر است.»^۱ پیامبر او را آزاد ساخت و مهرش را آزادی او قرار داد و وی را به عقد خویش درآورد.^۲ گرچه می‌توان این تکریم را بخشی از نگاه کریمانه پیامبر به زن و رعایت احترام و اکرام او دانست،^۳ نکته مهم‌تر آن است که حضرت با این ازدواج، عظمت نفسانی، فراخی روح و عمق افکار الهی خود را نشان داد که چگونه به دور از تعصبات نژادی و طایفه‌ای قادر است کریمانه، کینه‌توزترین افراد نسبت به اسلام (یهودیان) را در امان اسلام پذیرا باشد. در واقع این رفتار یک تاکتیک و یا مصلحت‌اندیشی مقطعی نیست، بلکه نگاه دقیق و بزرگوارانه رسول خدا ﷺ به چگونگی روابط انسانی و اجتماعی است.

هنگامی که عایشه و حفصه این زن را بر سابقه دشمنی و یهودیتش سرزنش کردند و خود را برتر از او دانستند، وی دردمندانه نزد پیامبر آمد. حضرت نیز به او فرمود: آیا به آنان نگفتی که چگونه از من به‌ترید، درحالی‌که پدرم هارون و عمویم موسی و همسر محمد است؟^۴ گفته شده که صفیه خلق و خوی حضرت را از نزدیک می‌دید و آن را برای یهودیانی بازمی‌گفت که تحت‌تأثیر تبلیغات مخالفان حضرت قرار گرفته بودند و به پیامبر تهمت می‌زدند.^۵

۱۱. میمونه

او دختر حارث و خواهر ام‌فضل (همسر عباس، عموی پیامبر) بود. وی قبل از اسلام از همسر اول خود مسعود بن عمرو ثقفی طلاق گرفته بود و همسر دومش ابورهم بن عبدالعزی نیز از دنیا رفته بود. سال هفتم هجری پس از عمره مفرده، شوهر خواهرش عباس او را به پیامبر

۱. عسگری، نقش عایشه در تاریخ اسلام، ج ۱، ص ۶۱.

۲. این رفتار پیامبر بدین معناست که حضرت، حق انتخاب خود به‌عنوان صاحب مملوک را با آزاد کردن آن زن به او واگذار می‌کند.

۳. جاسم، محمد الحقیقة العظمی، ص ۲۴۳.

۴. ترمذی، الجامع الصحیح، ص ۳۸۹۴.

۵. حکیم‌پور، حقوق زن در کشاکش سنت و تجدد، ص ۳۵۱.

تزویج کرد و حضرت نیز وی را به همراه خود به مدینه برد.^۱

این ازدواج چند پیامد داشت: نخست آنکه پیامبر توانست مدت اقامت خود را در مکه که قریشیان پیش‌تر سه روز معین کرده بودند، تمدید کند و بدین‌رو فرصت بیشتری برای ارتباط با مردم به‌دست آورد تا شاید با منش، کلام و قدرت روحی خویش دل‌های آنان را به طریق حق کشاند؛ دوم آنکه این خویشاوندی موجب تغییر موضع برخی از سران دشمن از جمله خالد بن ولید (پسر خواهر میمونه)، عثمان بن طلحه و عمر بن عاص گردید؛ تا جایی که اینان به مدینه آمدند و اسلام آوردند.

گفته شده که وی در سن بالایی به ازدواج حضرت درآمد. او از جمله کسانی بود که در غزوه تبوک برای مداوای مجروحان و پرستاری بیماران همراه پیامبر بود.^۲ میمونه آخرین همسر رسول خدا بود و پس از آن دیگر حضرت همسری اختیار نکرد.

شایان ذکر است که برای حضرت ﷺ دو کنیز به‌نام‌های ماریه و ریحانه نیز ذکر شده که هدیه مقوقس پادشاه مصر به رسول خدا ﷺ (پس از دعوت از سران کشورها) بودند. حضرت ریحانه را به حسان بن ثابت بخشید و ماریه را مخیر کرد که برود یا بماند و به عقد پیامبر درآمد که ماریه دومی را برگزید. او فرزندی به‌نام ابراهیم برای پیامبر به‌دنیا آورد که در همان کودکی فوت کرد.^۳

زنان دیگری چون خوله و ام‌شریک نیز بوده‌اند که خود را بدون مهریه به رسول خدا بخشیده‌اند؛ نکته‌ای که با عبارت «وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ...» در قرآن کریم آمده است.^۴ شواهد تاریخی نشان می‌دهد که پیامبر هیچ یک از این زنانی را که خود را به حضرت هبه می‌کردند، به ازدواج خود درنیاورد، بلکه برای اصحابش تزویج کرده است.^۵

۱. ابن‌سعد، الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۳۲.

۲. الصوفی، زوجات النبی الطاهرات، ص ۸۱ و ۸۲.

۳. عمادزاده، زنان پیامبر اسلام، ص ۳۶۴.

۴. احزاب (۳۳): ۵۰.

۵. الخالدی، القرآن و نقص مطاعن الرهبان، ص ۶۵۵.

واکاوی چندهمسری در سیره رسول خدا ﷺ

با تأمل در این گزارش‌ها درمی‌یابیم که این پیوندها بر پاره‌ای از عوامل روان‌شناختی و جامعه‌شناختی استوار بوده که اغلب در تحلیل‌ها نیز بدان نپرداخته‌اند. حال به مهم‌ترین آنها اشاره می‌کنیم:

۱. حضرت پس از ازدواج با خدیجه به مدت ربع قرن با او زیست و تا او بود، هرگز همسر دیگری اختیار نکرد. همین تک‌همسری - به‌ویژه در عصری که مانند این رفتار امری غریب بود - نشان از آن دارد که تنها پاره‌ای از اقتضائات مربوط به رسالت و نیز نقش حضرت به‌عنوان پدر و معلم معنوی مسلمانان، او را به اختیار کردن زنان متعدد ناگزیر کرده است. جملاتی که پیامبر ﷺ سال‌ها پس از وفات خدیجه بر زبان می‌آورد، بیانگر توجه ژرف پیامبر ﷺ به ارزش‌های معنوی به‌جای لذات مادی است؛ چنان که گفته‌اند روزی عایشه به رسول‌الله ﷺ گفت: آیا خدیجه پیرزنی نبود که خدا جای او را به زن جوانی بهتر از آن داد؟ پیامبر ﷺ برآشفت و غضبناک فرمود: «به خدا سوگند که جای او را بهتر از او نگرفت! او زمانی به من ایمان آورد که همه کافر بودند و وقتی مرا تصدیق کرد که همه مرا تکذیب کردند و هنگامی اموال خود را در پای من ریخت که همه، اموال خود را بر من حرام می‌دانستند. خدا از او به من فرزندی بخشید که هیچ یک از زنان دیگر مرا چنین فرزندی نیاورد.»^۱

۲. توجه به عنصر زمان در ازدواج‌های حضرت نشان می‌دهد که به‌جز اولین ازدواج پیامبر، تمام ازدواج‌های ایشان در پنجاه تا شصت سالگی و بین سال‌های اول تا هفتم هجری - یعنی در اوج جنگ‌های میان لشکر اسلام و کفر - بوده است. زمانی که اسلام به اوج قدرت خود رسید و مکه به‌دست پیامبر و مسلمانان فتح شد (هشتم هجری)، از آن هنگام به بعد دیگر پیامبر ازدواج نکرد؛ درحالی‌که اقتضای امیال نفسانی و هوس‌رانی این است که یا ازدواج‌های متعدد در سال‌های جوانی و قبل از پنجاه سالگی باشد و یا به‌هرحال هم‌زمان با دستیابی به حکومت و تحکیم پایه‌های قدرت تحقق پذیرد. این در حالی است که آخرین ازدواج پیامبر

۱. ابن‌حنبل، مستند، ج ۶، ص ۱۱۷ و ۱۱۸.

سال هفتم هجری و قبل از فتح مکه و دستیابی به قدرت بوده است و همه زنان نیز زمانی به ازدواج حضرت درآمدند که در سنینی بسیار بالاتر از سن عرفی ازدواج (نه تا سیزده سالگی) بوده‌اند. جدول پیش‌رو، به این حقیقت رهنمون است:

ردیف	نام همسر	وضعیت ازدواج قبل از پیامبر	نام همسران	سال ازدواج (هجری قمری)	سن ازدواج	هنگام پیامبر در سن	از پیامبر تعداد فرزندان	زنان فوت (هجری قمری)
۱	خدیجه	۲ بار	ابوهاله بن زراره تمیمی... عقیق بن عائد مخزومی	۱۵ سال قبل بعثت	۴۰	۲۵	۲ پسر و ۴ دختر	۱۰ بعثت در زمان حیات پیامبر
۲	سوده دختر زمعه	۱ بار	سکران بن عمرو	۱۰ بعثت	۵۵	۵۱	-	۲۲ یا ۵۴
۳	عایشه دختر ابوبکر	باکره	—	۱۰ - ۱۱ بعثت	۹	۵۱	-	۵۸
۴	حفصه بنت عمر بن خطاب	شوهر کرده	خنیس بن حذافه السهمی	۳	۲۱	۵۶	-	۴۵
۵	زینب دختر خزیمه	۲ بار	عبدالله بن جحش	۳	۶۰	۵۷	-	۴ در زمان حیات پیامبر
۶	ام سلمه (هند) دختر ابوامیه مخزومی	۱ بار	ابی سلمه عبدالله بن عبدالاسد مخزومی	۴	۲۵	۵۷	-	۶۱
۷	زینب دختر جحش	۱ بار	زید بن حارثه	۵	۵۰	۵۸	-	۲۰
۸	جویریة دختر حارث	۱ بار اسیر جنگی	صفوان بن ابی‌الشفرة	۶	۲۰	۵۹	-	۵۰ یا ۵۶
۹	ام حبیبه دختر ابوسفیان	۱ بار	عبدالله بن جحش	۶	۳۵	۶۰	-	۴۴
۱۰	صفیه دختر حی بن أخطب	۲ بار (طلاق/فوت)	سلام بن ابی‌الحق... کنانة بن ابی‌الحق	۷	۱۷	۶۰	-	۳۶ یا ۵۰
۱۱	میمونه دختر حارث	۲ بار (طلاق/فوت)	مسعود بن عمرو ثقفی... ابورهم بن عبدالعزی	۷	۴۰	۶۰	-	۵۱

۳. وضعیت زنان پیامبر نیز به گونه‌ای است که نشان می‌دهد این ازدواج‌ها نمی‌تواند صرفاً مبتنی بر خواهش‌های نفسانی باشد؛ چراکه برخی از آنها در شمار قشرهای مورد توجه در

جامعه آن روز نبوده و از سویی بیشتر آنان نیز پیش تر یک یا دو بار ازدواج کرده‌اند. درمورد برخی از آنان قراین نشان می‌دهد که حتی پیامبر ﷺ به زندگی با آنان علاقه چندانی نداشته است؛ ازجمله حفصه که بدان پرداختیم. با این وصف چگونه می‌توان این ازدواج‌ها را به هوسرانی و لذت‌جویی تفسیر کرد؟

۴. رسول‌الله ﷺ نه قبل از بعثت و نه بعد از آن هرگز گمنام و ناشناس نبود. در واقع شخصیت مقتدرانه و پرجاذبه پیامبر ﷺ که بعضاً در معنویت و فضایل اخلاقی و انسانی جلوه می‌کرد، این امکان را به حضرت می‌داد که با هر دختر جوانی که بخواهد، ازدواج نماید. پس از تحکیم پایه‌های قدرت حکومت اسلامی نیز جاذبه‌های ثروت و قدرت وی می‌توانست بسیاری از زنان جوان را به سوی کشاند. در واقع به دلیل جایگاه شخصیتی پیامبر ﷺ در جامعه آن روز، ازدواج او با هر زنی به مفهوم نوعی امتیاز دادن و ارزش قائل شدن برای آن فرد بوده است. اما رسول‌الله ﷺ این امتیاز را در راه گسترش دعوت اسلامی و حمایت از زنان با ایمان و مهاجری هزینه نمود که در جامعه شرک‌آلود آن روز پناهی نداشتند.

آنچه بر شگفتی سخن منتقدان می‌افزاید، پیدایی این حقیقت است که پیامبر ﷺ حتی قبل از بعثت همواره به‌دور از شهوت‌رانی بوده است؛^۱ به‌گونه‌ای که در تاریخ حتی یک گواه بر رفتارهای غیراخلاقی ایشان نمی‌یابیم. پس از آغاز دعوت الهی نیز هیچ‌یک از دشمنان - که برای شکستن او از هیچ دسیسه‌ای دریغ نداشتند - کمترین سخنی در این مورد نگفتند که اگر چنین بود، فریاد برمی‌آوردند و برای جلوگیری از امر دعوت از آن بهره می‌جستند.

۵. بی‌شک رسول‌الله ﷺ برای هدایت و ارشاد مردم آمده بود، از این‌رو برای تحقق این امر ضروری بود تا برای ربودن قلب‌های مخاطبان راهی بیابد. از سویی پیامبر ﷺ به جنگ عرب رفته و بسیاری از آنان را شکست داده بود و به همین دلیل مسئله خون‌خواهی - که نزد عرب اهمیت ویژه‌ای دارد - ایجاب می‌نمود که پیامبر ضمن تلاش برای جلب قلوب مردم، با به‌کارگیری روش‌هایی راه را برای نابودی کینه‌های نهفته در دل عرب هموار نماید و فرصت

۱. الخطیب، النبی محمد، ص ۳۴۴ و ۳۴۵.

هرگونه اقدام منفی را از آنان سلب کند. با توجه به فرهنگ حاکم بر جامعه آن روز - که پیش‌تر اشاره کردیم - ازدواج و پیوند خویشاوندی از مهم‌ترین عوامل ایجاد الفت و زمینه‌ای برای کاهش خصومت‌ها بشمار می‌رفت. به همین دلیل پیامبر ﷺ حتی آزار و اذیت توان‌فرسای شماری از همسران خود را در این راستا تحمل نمود و اگرچه با مشکلات و سختی‌های فراوانی روبه‌رو می‌شد، اما هرگز - با وجود امکان طلاق - درصدد قطع رابطه خانوادگی نبود.^۱

۶. شواهدی نشان می‌دهد که ازدواج‌های پیامبر ﷺ حوادثی در جریان یک دعوت بزرگ الهی بوده است و نه کامجویی شخصی و فردی. بر این اساس گاه پیامبر مأمور است تا جزئیات این دعوت را از طریق عمل به یک حکم الهی تبیین کند که نمونه روشن آن، دستور حق تعالی به ازدواج با زینب دختر جحش است؛ آنجا که قرآن با تعبیر «زوجناکها»^۲ در سوره احزاب، آن را امر مستقیم خداوند می‌داند که باید به‌دست شخص پیامبر عملی گردد. گاه نیز موظف می‌شود که موانع دعوت الهی را از میان بردارد. بی‌گمان بی‌سرپرستی زنان مسلمان که از خانواده کافر خود طرد شده بودند، خود مانع بزرگی برای پذیرش اسلام از جانب دیگران بود. از این‌رو بجاست که بگوییم ازدواج‌های حضرت با جریان دعوت الهی ارتباطی تنگاتنگ داشته و می‌بایست براساس برنامه الهی انجام می‌گرفته است. در آخر نیز پس از برطرف شدن اقتضائات زمانی، از جانب خداوند حکم پایانی آن نازل گردیده؛ آنجا که می‌فرماید: «لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا».^۳

۷. غالباً انسان‌ها به ایدئولوژی‌ها و اندیشه‌های ذهنی مجرد، آن‌گونه که باید پاسخ مثبت نمی‌دهند، مگر اینکه آن ایدئولوژی یا جهان‌بینی در شکل هندسی مرزبندی‌شده و مشخص تحقق یافته و خارج از ذهنیت تجربیدی، تبلور عینی یافته باشد. یکی از بارزترین امتیازات

۱. عاملی، *الصحيح من سيرة النبي*، ج ۲، ص ۳۶.

۲. احزاب (۳۳): ۳۷.

۳. احزاب (۳۳): ۵۲.

جهان بینی اسلام، تبلور شکل عملی آن در سیره پیام‌آوران الهی است. قرآن کریم در ارتباط با همین نیاز فطری در آدمیان، پیامبر اکرم (ﷺ) را اسلام مجسم دانسته است: «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»^۱.

رسول خدا (ﷺ) در تعامل با همسران خود گستره بسیار وسیعی از فضایل اخلاقی و رفتارهای انسانی را در چگونگی برخورد با زنان و همسران - در سطوح مختلف - نشان داد. پیش‌تر نمونه‌هایی از آن را در گفتار پیامبر با جویریة و صفیه - که به دلایلی مورد سرزنش قرار می‌گرفتند - بیان کردیم.

۸. معترضان به این ازدواج‌ها تنها به تعداد این همسران نگریسته و با بهره‌گیری از چهل مخاطبان به این مقوله دامن زده‌اند؛ درحالی‌که شایسته بود به جای تکیه کردن محض به شمار ازدواج‌ها، به فضای حاکم بر این همسررداری بنگرند که آیا رایحه رفاه و لذت و آسایش در آن بوده است؟ آیات الهی روشن می‌کند کدام زندگی، مطلوب پیامبر (ﷺ) و همسران اوست؟ زمانی که زنان رسول خدا (ﷺ) از کمبود نفقه شکایت داشتند، حضرت می‌توانست همه آنان را در رفاه و زینت دنیا غرق سازد، بی‌آنکه مسلمانان خشمگین گردند و بر او خرده گیرند. اما او می‌خواهد خود و همسرانش به کمترین‌ها بسنده کنند تا اسوه بی‌توجهی به دنیا و مظاهر و شهوات آن باشند:

ای پیامبر به همسرانت بگو اگر خواهان زندگی دنیا و زینت آن هستید، بیایید تا برخوردارتان کنم و به خوشی و نیکی رهایتان سازم، و اگر خواستار خدا و رسولش و سرای آخرتید، به‌راستی خدا برای نیکوکاران شما پاداش بزرگی مهیا کرده است.^۲

برپایه این آیات، دنیا و زینت آن نه مطلوب پیامبر (ﷺ) است و نه مقبول هر کس که به اختیار خود به ازدواج او درآید. آیا چنین رفتاری، از مردانی که تسلیم لذت و هوای نفسانی‌اند، سر می‌زند؟!

۱. احزاب (۳۳): ۲۱.

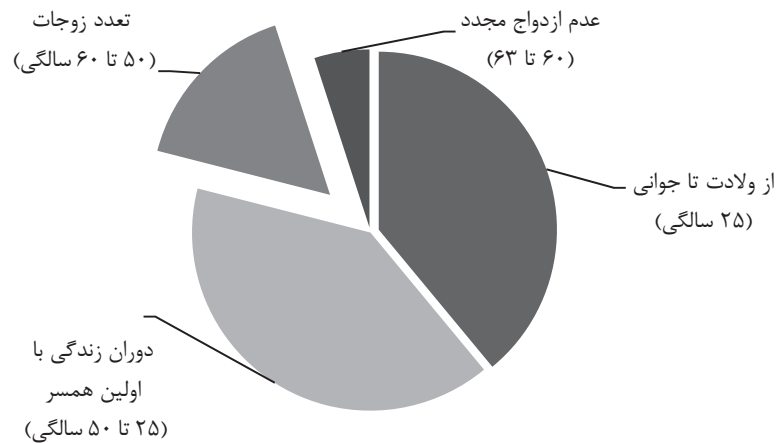
۲. احزاب (۳۳): ۲۸ و ۲۹.

۹. توجه به فضای سیاسی - اجتماعی آن عصر - از حیث دشمنی‌های جدی با رسول خدا - ما را به اسرار برخی ازدواج‌ها در مقطع زمانی خاص رهنمون می‌گردد. برای مثال، برخی شواهد نشان می‌دهد که تا جریان فتح مکه همچنان امنیت پیامبر در خطر بوده، از این‌رو ازدواج‌های حضرت با قبایل و گروه‌های مختلف موجب امنیت جانی پیامبر می‌شده؛ همچنان که قرآن در خصوص انبیای دیگر مانند هود علیه السلام نیز از تأثیر خویشاوندی‌ها بر حفظ جان آنها سخن می‌گوید.^۱ بنابراین پیوندهای متعدد عاملی برای حفظ جان حضرت بوده است. اما بعد از فتح مکه که شرایط اجتماعی - سیاسی تغییر کرد و مردم گروه گروه به اسلام گرویدند، پیامبر صلی الله علیه و آله به هیچ ازدواجی تن نداد؛ گویا به تحکیم این امنیت و سلامت از راه ایجاد پیوندهای خانوادگی نیازی نبوده است.

۱۰. بی‌گمان ازدواج‌های رسول خدا، مشکلات شخصی همسران و بسیاری از مشکلات اجتماعی دیگر را حل کرد و موانع دعوت الهی را مرتفع نمود، اما نکته ظریف دیگر این است که منحصر نبودن این منزلت برای یک فرد، بعدها شخص پیامبر و در آخر نیز پیام الهی را از ادعاهای احتمالی (پس از حیات رسول خدا) رهایی بخشید. به سخنی دیگر، احتمال آن می‌رفت که تمرکز جایگاه همسری رسول خدا در یک نفر، بتواند حقیقت دین را در معرض خطری جدی قرار دهد. برخی حوادث تاریخی پس از پیامبر و نقش همسران حضرت در آن، گواه این مدعاست؛ مانند موضع عایشه در جریان جنگ جمل و همچنین مخالفت کسانی همچون ام‌سلمه. گویا همین تعدد بود که توانست بعدها حقایق را - که همواره کوشش می‌شد وارونه گردد - آشکار سازد.

در پایان باید گفت گرچه رمز و راز این ازدواج‌ها به‌تمامی بر ما روشن نیست، تأمل در موارد یادشده بر ما معلوم می‌دارد که اولاً عمده حیات حضرت بر تک‌همسری بوده و تعدد ازدواج ایشان نیز تنها در بخشی کوتاه از زندگی آن بزرگوار بوده است؛ چنان‌که در نمودار صفحه بعد آمده:

۱. هود (۱۱): ۹۱.

از دیگر سو خود ازدواج‌ها نیز همانند سایر مقاطع زندگی پیامبر ﷺ، بخشی از تلاش‌ها و رنج‌هایی بوده است که ایشان در مسیر دعوت به حق و انسانیت متحمل گشته است. بی‌شک تفاوت ویژگی‌های این همسران و از سویی رضایت آنان در قالب رفتارهای الهی و انسانی - که قرآن کریم در ویژگی پیامبر برآن تأکید نهاده^۱ - نمودار عمق تعالی روحی و فکری انسانی است که رغبت به لذت‌جویی نه در طبیعت و شخصیت اوست و نه در اهداف او، بلکه باید همه را جزئی از فداکاری‌های بزرگ او در راه تحقق انسانیت شمرد.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم.
۲. ابن اثیر، عزالدین، *الکامل فی التاریخ*، ترجمه عباس خلیلی، تهران، شرکت سهامی چاپ انتشارات کتب ایران، بی‌تا.
۳. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، *الإصابة فی تمییز الصحابة*، بیروت، دار احیا التراث، ۱۳۲۸ ق.

۱. یا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ. (تحریم (۶۶): ۱)

۴. ابن حزم الاندلسی، ابو محمد علی بن احمد بن سعید، *جمهرة أنساب العرب*، بیروت، دارالکتاب العربی، ۱۴۰۳ ق.
۵. ابن حنبل، احمد، *مسند*، بیروت، دار صادر، بی تا.
۶. ابن سعد، محمد، *الطبقات الکبری*، بیروت، دار صادر، ۱۴۰۵ ق.
۷. ابن عبدالبر القرطبی، ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد، *الاستیعاب فی اسماء الاصحاب*، القاهرة، دار نهضة، بی تا.
۸. ابن کثیر دمشقی، عمادالدین اسماعیل، *البدایة و النهایة*، بیروت، دارالکتب العلمیة، ۱۴۰۵ ق.
۹. ابن هشام، عبدالملک، *سيرة النبی*، قاهره، مطبعة حجازی، ۱۳۵۶ ق.
۱۰. ابوزهره، محمد، *خاتم پیامبران*، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰.
۱۱. احمدی میانجی، علی بن حسینعلی، *مکاتیب الرسول*، قم، نشر یس، ۱۳۶۳.
۱۲. اعتمادالسلطنه، محمد حسن، *خیرات حسان*، تهران، دارالطباعه همايونی، ۱۳۰۵ ق.
۱۳. بحرانی، علامه یوسف، *الحدائق الناضرة*، قم، اسلامی، بی تا.
۱۴. بخاری، محمد بن اسماعیل، *صحیح بخاری*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
۱۵. ترمذی، محمد بن عیسی، *الجامع الصحیح و هو سنن الترمذی*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۹۳۸ م.
۱۶. جاسم، عزیز السید، *محمد الحقیقة العظمی*، بیروت، دار الأندلس، ط ۱، ۱۴۰۷ ق.
۱۷. حر عاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة*، تحقیق ربانی شیرازی، تهران، اسلامیة، ۱۳۶۷.
۱۸. حکیم پور، محمد، *حقوق زن در کشاکش سنت و تجدد*، تهران، نغمه نواندیش، ۱۳۸۲.
۱۹. حنظلی مروزی، اسحاق بن ابراهیم، *مسند ابن راهویه*، تحقیق عبدالغفورالبوسی، المدینة، الایمان، ۱۴۱۲ ق.

- ١٥٢ □ فصلنامه پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، س ٢، پاییز ٩٠، ش ٤
٢٠. حوی، سعید، *الأساس فی السنة و فقہا*، القاهرة، دار السلام للطباعة و النشر، ط ١، ١٤٠٩ ق.
٢١. الخالدي، صلاح عبدالفتاح، *القرآن و نقص مطاعن الرهبان*، دمشق، دار القلم، ط ١، ١٤٢٨ ق.
٢٢. الخطيب، عبدالکريم، *النبي محمد*، بيروت، دار المعرفة، ط ٢، ١٩٧٥ م.
٢٣. الديار بکري، حسين بن محمد، *تاريخ الخميس فی احوال انفس نفيس*، بيروت، مؤسسة شعبان، بی تا.
٢٤. ذهبي، شمس الدين محمد، *سير اعلام النبلاء*، بيروت، مؤسسة الرسالة، ١٩٩٢ م.
٢٥. سبجانی، جعفر، *فروغ ابدیت*، قم، مرکز مطبوعاتی دارالتبليغ، بی تا.
٢٦. الصوّاف، محمد محمود، *زوجات النبي الطاهرات*، بيروت، مؤسسة الرسالة، ط ٨، ١٤٠٨ ق.
٢٧. طباطبائی، سيد محمد حسين، *تفسير الميزان*، قم، دار العلم، ١٣٥٧.
٢٨. الطبرسي، ابوعلی الفضل بن الحسن، *مجمع البيان فی تفسير القرآن*، تحقيق محمد جواد بلاغی، تهران، ناصر خسرو، ١٣٧٢.
٢٩. الطبري، ابو جعفر محمد بن جرير، *تاريخ الامم والملوک*، تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم، بيروت، بی نا، ١٣٨٧ ق.
٣٠. عاملی، سيد جعفر مرتضی، *الصحيح من سيرة النبي*، قم، نشر مؤلف، ١٤٠٢ ق.
٣١. عاملی، سيد جعفر مرتضی، *بنات النبي أم ربائبه*، قم، مرکز النشر مكتب الاعلام الاسلامی، ١٣٧٢.
٣٢. عاملی، سيد جعفر مرتضی، *سيرت جاودانه*، ترجمه محمد سپهری، قم، بی نا، ١٤٢٠ ق.
٣٣. عبدالوهاب، احمد، *تعدد نساء الانبياء و مكانة المرأة فی اليهودية و المسيحية*، القاهرة، مكتبة وهبة، ط ١، ١٩٨٩ م.

۳۴. عسگری، سید مرتضی، *نقش عایشه در تاریخ اسلام*، تهران، مجمع علمی اسلامی، ۱۴۱۳ ق.
۳۵. عطا الطائی، نجاح، *نساء النبی و بناته*، لندن، دارالهدی لاحیاء التراث، ۱۴۲۳ ق.
۳۶. عمادزاده، حسین، *زنان پیامبر اسلام*، تهران، نشر محمد، ۱۳۷۰.
۳۷. غنیمی، مصطفی عبدالعاطی، *السيرة النبوية*، القاهرة، مكتبة مدبولی، ط ۱، ۲۰۰۵ م.
۳۸. فضل الله، محمد حسین، *الندوة*، بیروت، دار الملائک، رقم ۱۰، ۱۴۲۳ ق.
۳۹. مجلسی، محمد باقر، *بحار الانوار*، قم، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۵۵.
۴۰. مدرس تبریزی، محمد علی، *ریحانة الادب فی تراجم المعروفین*، بی نا، چاپخانه علمی، ۱۳۳۵.
۴۱. مسلم نیشابوری، ابوالحسین، *صحیح مسلم*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ط ۲، ۲۰۰۰ م.
۴۲. معرفت، محمد هادی، *شبهات و ردود*، قم، ذوی القربی، ط ۲، ۱۴۲۴ ق.
۴۳. نویری، شهاب الدین احمد، *نهاية الارب فی فنون الادب*، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۵.
۴۴. الهندی البرهان، علاء الدین، *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۵ ق.
۴۵. هیثمی، علی بن ابی بکر، *مجمع الزوائد*، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۹۸۸ م.
۴۶. هیکل، حسن، *حیات محمد*، بی جا، دار الکتب، ۱۴۰۴ ق.

